

3.3 ANTROPONYMIE 1500–1786

Společným rysem rozsáhlého období je **neoficiální dvoujmennost**, tj. dvoučlenné pojmenování v podobě křestní jméno + neoficiální příjímí, které se v průběhu doby postupně prosazuje a ustaluje. Pro muže zastupujícího na veřejnosti rodinu se stává téměř závazným. Ženy a děti, které – až na specifické výjimky – hrály ve veřejném životě nevýznamnou roli, byly většinou identifikovány právě vztahem k zástupci rodiny (otci, manželovi). Vzdávající snaha o přesnější evidenci obyvatel byla důsledkem stále se zdokonalující státní správy.

Důležitým pramenem pro poznání jmen venkovského obyvatelstva jsou urbáře a pozemkové knihy, pro osobní jména městského obyvatelstva zase městské a jiné úřední knihy, pro všechny společně pak matriky, které se sice objevují už od 16. století, ale více jsou užívány až od století 17.

Oficiální osobní jména (křestní jména)

Ve funkci oficiálních jmen se plně prosadila křestní jména, případně jejich formálně-hypokoristické obměny (často se obě podoby při označování téže osoby volně střídají). Šmilauer (1974, 16–20) uvádí, že v 16. století pokračuje velká obliba jmen *Jan* a *Václav*, na předních místech co do četnosti výskytu jsou ještě *Ondřej*, *Bartoloměj*, *Tomáš*, *Jakub*, *Matěj*, *Pavel*, *Jiří*, *Martin* a nově *Adam*. Od 16. století z předních pozic ustupují jména *Mikuláš* a *Petr*. Z ženských jmen se nejvíce uplatňují *Anna*, *Kateřina*, *Dorota*, *Ludmila*, *Markéta*, *Alžběta*, *Klára*, *Magdalena*. Humanisté zavedli několik nových jmen latinských a řeckých (*August*, *Julius*, *Maxmilián*, *Lukrécie*, *Polyxena*, *Veronika*), ale tato jména – mimo *Veroniku* – do lidových vrstev nepronikla. Dalším novem té doby byla jména starozákonní (*Amos*), která podle vzoru německé reformace využívali zejména někteří příslušníci církve českobratrské či Jednoty bratrské (*Jan Amos Komenský* – podle starozákonního proroka A.). Předtím je užívalo většinou jen obyvatelstvo židovského vyznání.

Teprve po roce 1720 dochází v repertoáru křestních jmen k velké změně (Šmilauer, 1974, 20–25). Vyvolal ji zvýšený kult Panny Marie a sv. Josefa, tj. matky a pěstouna Ježíše Krista. Do té doby byla jména *Marie* a *Josef* ojedinělá, protože se nepokládalo za vhodné nazývat obyčejné smrtelníky jmény členů Svaté rodiny. Jméno *Josef* se dříve objevovalo vzácně a spíše u židovského obyvatelstva, hypokoristika jako *Mařka*, *Manka*, *Machna*, *Maruše* byla odvozována od často užívaných jmen *Máří Magdalena* nebo *Markéta*. Teprve barokní mariánský kult dosavadní názory přehodnotil a od té doby se *Marie* nadlouho stává nejužívanějším ženským jménem a velmi častým je též křestní jméno *Josef*. Ovšem jméno *Ježíš* zůstalo v českých zemích vyhrazeno dodnes jen Synu božímu. Druhým důležitým

momentem, který vedl k zásadní proměně repertoáru křestních jmen, byla kanonizace některých nových svatých a jejich propagace církevními řády, např. František Xaverský, František Saleský, Jan Nepomucký (jím se protireformace snažila oslabit úctu k Janu Husovi a Janu Žižkovi), Karel Boromejský, Terezie.

Od 16. století se šíří móda dvou i více křestních jmen. Důvody tohoto jevu byly trojí: náboženské (více křestních jmen zajišťovalo svému nositeli více patronů), společenské (bylo možné počítit kmotrovstvím více osob najednou), praktické (druhé, popř. další jméno pomáhalo rozlišovat jedince se stejným prvním křestním jménem). Nejprve se tato móda objevila u šlechty, od ní se šířila k měšťanům a úřednictvu a nakonec pronikla i mezi nemajetné městské vrstvy a poddané.

Přehled nejužívanějších jmen v českých zemích (podle Pleskalové, 2011, 99–103)

Česká nebo německá podoba jména (*Jan, Johan*) nevypovídá spolehlivě o tom, zda jde o jedince mluvícího česky nebo německy, neboť obě etnika byla v těsném kontaktu a využívala podle potřeby obou podob křestních jmen i jejich formálních hypokoristik (a mnohdy i příjmi – *Schuster, Švec*). Často také záleželo na písaři, zda zvolí českou nebo německou podobu.

16.–17. století

Mužská jména

Oblíbená: *Jan (Johannes, Johan)* je v té době nejužívanějším křestním jménem v českých zemích, velmi časté bývá v některých regionech i jméno *Jiří (Jiřík, Georg, Jíra)*.

Běžná: *Martin (Mertl), Václav (Wenzl, Vaněk), Pavel (Paul), Matěj (Mates), Matyáš (Mathias), Jakub (Jakob), Havel, Matouš, Ondřej (Andreas, Vondra), Jindřich (Heinrich, Jindra), Tomáš (Thomas, Tomeš), Vítek (Vít), Daniel (Daněk)*.

Užívaná: *Petr, Mikuláš (Nicolaus, Niklas), Šimon, Štěpán (Steffan), Urban, Bartoloměj (Bárta, Bartl), Vavřinec (Lorenc, Vávra), Řehoř (Gregor, Říha), Valentin, Blažej (Blažek), Bedřich, Karel, Adam, Marek, Kliment, Michal (Michael), Kryštof, Tobiáš (Dobiáš), Kašpar, Lukáš (Lucas, Lukeš), Zikmund (Sigmund), Bernard, Vojtěch*. Jméno *František* se častěji vyskytuje v podobě *Franz*, a to většinou v oblastech, kde sídlilo i etnikum německé.

Ojedinělá byla jména ostatní. Jejich repertoár byl pestrý a v jednotlivých oblastech se mírně obměňoval; mnohá ze jmen ojedinělých mohla z nejrůznějších příčin dosahovat v některých

regionech vyššího výskytu. Např. mezi neurozenými obyvateli venkova i menších měst se vyskytují jména jako *Ambrož, Benjamin, Ctibor, Florián, Jeroným, Jonáš*.

Ženská jména

Oblíbená: *Anna, Kateřina, Dorota* a od druhé poloviny 17. století je v některých oblastech patrný nárůst jména *Marie*, a to patrně – vedle svěřice Marie Magdaleny – již jako důsledek cílevědomě pěstovaného mariánského kultu.

Běžná: *Ludmila (Lidmila), Magdalena (Mandalena), Alžběta (Elisabeth), Markéta (Margareta, Margita, Margeta, Markyta), Kunhuta (Kuna), Zuzana (Zuzka), Mariana, Apolena, Barbora, Salomena*.

Užívaná: *Alina, Justina, Uršula (Voršila), Regina, Marta, Polyxena, Johana, Maruše, Františka*.

Ojedinělá jsou jména ostatní, např. *Augustina, Juliana, Lukrécie*. O jejich užití viz výše oddíl Mužská jména – ojedinělá.

Nově jsou zapisována v matrice pro narozené dítě dvě jména: *Johann Adolf, Anna Marie*.

Repertoár křestních jmen prošel v 18. století výraznými změnami.

Mužská jména

Oblíbená: *Jan (Johannes, Johan, Hans), Josef, František (Franz), Václav (Wenzl)*, v některých oblastech má vysokou četnost též *Antonín (Anton)*.

Běžná: *Jakub (Jakob), Matěj*.

Užívaná: *Jiří, Karel, Šimon, Kašpar, Martin, Ondřej, Vojtěch, Tomáš, Matouš, Michal, Ignác, Dominik, Petr, Adam, Bartoloměj, Pavel, Daniel, Leopold, Joachim, Vavřinec (Lorenc)*.

Ojedinělá jsou jména ostatní a v českých zemích jsou užívána podle aktuální potřeby.

Ženská jména

Oblíbená: *Marie, Anna, Kateřina*.

Běžná: *Barbora, Josefa, Dorota, Magdalena, Františka, Eva, Terezie, Alžběta, Ludmila*.

Užívaná: *Markéta, Rozina, Zuzana, Jana (Johana), Veronika*.

Ojedinělá jména viz ojedinělá jména mužská.

Výše uvedený repertoár mužských a ženských křestních jmen 16.–18. století je poměrně spolehlivý, ale je třeba počítat s kolísáním dobovým a místním, daným různými jazykovými i mimojazykovými faktory (obliba určitého jména v menším regionu, např. *Kornélie* – podle místní hraběnky a kmotry úřednických dcer, příliv cizinců atd.).

Hypokoristika

Hypokoristika představují plynulé pokračování předchozího vývoje co do jejich tvoření i funkce. Velký počet doložených formálních hypokoristik uchoval spolehlivé svědectví o tom, jak se pravá hypokoristika tvořila a jak důležitou úlohu v neoficiální komunikaci měla.

Formální hypokoristika vystupují jednak ve funkci oficiálních osobních jmen (v něm křestní jméno osoby buď plně zastupují – *Vaněk*, nebo se s ním volně střídají – *Stanislav Hřebíček* a *Staněk Hřebíček*), jednak ve funkci příjmí (*Jan Martínek*, otec *Ondra Laman* – syn *Jíra Ondráček*).

Nejproduktivnější formálněhypokoristické sufixy jsou – obdobně jako v předchozím období – jako celek sufixy *k-ové*, formant, *-a* a *š-ové*:

1. *Janek, Koubek < Jakub, Samek < Samuel, Janeček, Kubánek, Petříček, Janoušek, Havlík, Přibík < Přibyslav, Jirka, Pavelka, Anka, Salka < Salomena, Řehák < Řehoř;*

2. *Bárta, Kuba, Mikula, Lída.*

3. *Beneš, Jakeš, Klimeš, Bartoš, Janoš, Miroš, Váša, Petraš, Kubiš, Bohuš, Bohouš, Maruše.*

Od 18. století se ve městech šíří pravá hypokoristika zakončená na *-i*, *-y*, např. *Stázi, Dory, Poldi, Poldy.*

Příjmí

Příjmí jsou ve své vrcholné fázi, s uzákoněním závazného a dědičného příjmení (1786–1788) zanikají. Ve sledované době vykazují tytéž typy jako v předchozím období a je třeba zdůraznit, že pro zástupce rodiny jsou na oficiální úrovni téměř závazná. Jediné oficiální jméno se objevuje pouze v případech, kdy je neobvyklé (*Jiljí*), nebo jde o malou obec, např. jediný *Klimeš* v pozemkové knize Krhova (Vaněk, 1998). Děti a ženy byly nadále identifikovány vzhledem k zástupci rodiny (otci, manželovi), ale mnohá opisná pojmenování

se zjednodušovala: *Kateřina Jiřika Forbelskýho / Kateřina manželka Jiřika Forbelskýho / Kateřina Forbelskýho / Kateřina Forbelská.*

V období 1500–1786 se tedy dvoučlenné pojmenování křestní jméno + příjmní výrazně prosazuje, a to i u lidí nemajetných: *Jan nádeník*. Ještě sice nemají stabilní podobu, ale pro jejich postupné ustalování svědčí fakt, že ve většině případů přetrvával u různých variant jednoho příjmní stejného pojmenovací motiv: *Martin Ryšavý – Martin Ryšánek, Jan Záhora – Jan Záhorovský*. Jedna a táž osoba byla v pramenech zapisována jako *Matěj Málek – Matěj Maleček – Matěj Paleček – Matěj Krný*. Pro pojmenování dospělých žen se postupně prosazuje příjmní utvořené od jména manžela prostřednictvím *-ova* nebo *-ová*. Historické prameny nejrůznějšího druhu dosvědčují, že se příjmní v rodinách postupně ustalují a dědí, ale ještě to není pravidlem.

Základní pojmenovací motivy příjmní, jakož i jejich hlavní pojmenovací typy byly popsány v předchozích kapitolách; zevrubný repertoár těchto doplňkových jmen co do základů i formantů pro 14.–15. století podává Svoboda (1964), pro období 16.–20. století Beneš, a to v dílech *O českých příjmeních* (1962) a *Německá příjmení u Čechů 1, 2* (1998).

V souvislosti s německými příjmními je třeba připomenout, že ne všechna příjmní utvořená z německých apelativ byla opravdu německá. Mohla také vznikat v českém prostředí ze zdomácnělých apelativ, např. *krejčí Matyáš Třebický příjmním Flok <floký 'výčesky, krátká vlna získaná při česání'*.

V rámci soudobých příjmní doložených v českých zemích zaujímají nejvýznamnější místo 1. **příjmní vzniklá z křestních jmen a hypokoristik** (zejména se sufixy *-ek* a *-a*), 2. **příjmní utvořená z názvů řemesel, různých zaměstnání a činností člověka**. V jejich rámci převládají formanty *-l* a *-ař/ář*. Formant *-l* je hojně doložen především z Moravy. Průměrně jsou zastoupena 3. **příjmní z názvů tělesných a duševních vlastností** (nejčastěji jsou příjmní vzniklá konverzí z adjektiv), 4. **příjmní z názvů živočichů, rostlin a jejich částí** a 5. **příjmní z názvů nástrojů, strojů, řemeslných výrobků** apod. Ostatní skupiny jsou využívány méně, ale míra jejich uplatnění vzrůstá tam, kde to vyžadují specifické podmínky dané oblasti.

Druhy příjmní: Ve jménech urozených lidí mají nadále své pevné místo **šlechtické predikáty**, např. *Ctibor Tovačovský z Cimburka*, významné postavení si ponechala i **patronymika**.

V jejich rámci zdomácněl typ nominativ sg. pojmenování otce. Pojmenování se sufixem *-ic* jsou ojedinělá (měšťan *Pavel Benešovic*), častější jsou patronymika se sufixem *-ův (-ů)*.

Někdy označovala syna, budoucího otcova nástupce, tj. toho, kdo převezme rodinný majetek.

Toto převzetí mohla provázet formální změna příjmi: *Jan Pačinků* > *Jan Pačina*. Vztah k otci bývá také vyjádřen deminutivem utvořeným z jeho jména: otec *Pavel Matoušů* – syn *Jan Matoušků*. Vztah k otci bývá – ne příliš často – vyjadřován i prostřednictvím jména rodiny (-*ých*, -*ových*), např. dat. sg. *Vavřincovi Jíry Štěpánových*. **Metronymika** jsou nadále vzácná, což souvisí s postavením ženy na veřejnosti: *Petrovi synu Káčinýmu...Petrovi Káčinýmu*. **Jména po chalupě** vytváří ve sledovaném období výraznou skupinu venkovských příjmi. Jsou důsledkem skutečnosti, že pro vrchnostenské úředníky byla důležitější jednoznačná evidence usedlosti než těch, kteří ji vlastnili, protože různé poplatky, povinnosti apod. se vázaly k ní a nový majitel je automaticky přebíral. *Jan Tichej* se stal sňatkem s dcerou po nebožtíku *Pavlovi Dlapovi* hospodářem na Dlapově gruntě v Krhově a později byl zapisován jako *Jan Dlapa*. **Jména podle domů a domovních** znaků jsou doložena ve větším počtu až od 16. století a uplatňují se především v Praze: *Jan Šmerhovský* nebo *Jan ze Šmerhova* (Šmerhov je název významného staroměstského domu).

Přezdívky

Antroponyma motivovaná různými nápadnými vlastnostmi pojmenovaného nebo založená na jisté události jsou již hojně doložena. Jedná se však většinou o jména užívaná na oficiální úrovni a připojená ke jménu křestnímu, proto je považujeme za příjmi vzniklá z přezdivek, neboť pravá přezdívka by byla užívána samostatně. O „pravých“ přezdívkách, které pronikly na veřejnost, aby umožnily jednoznačnou identifikaci pojmenovaného, by bylo možné uvažovat asi jen tehdy, jestliže je toto jméno připojeno až za příjmi – *Václav nožieř řečený Pich*. Příklady přezdívkových příjmi: tesař *Martin Kazidřevo*, pražští měšťané *Všemurád*, *Zavřihuba*, *Andres Hled' tam*, *Jan Málodobrej*.

LITERATURA

BENEŠ, J. *O českých příjmeních*, 1962; BENEŠ, J. *Německá příjmení u Čechů I*, 1998; KOPEČNÝ, F. *Průvodce našimi jmény*, 1974; PLESKALOVÁ, J. *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*, 2011; ŠMILAUER, V. In: F. KOPEČNÝ, *Průvodce našimi jmény*, 1974, 9–29; VANĚK, P. Význam pozemkových knih pro poznání vývoje příjmi. *Acta onomastica*, 39, 1998, 137–144.

